

Přednáška 6

Derivace a diferenciály vyšších řádů

Osnova přednášky

1. Derivace n -tého řádu funkce $f(x)$ v bodě a .
2. Diferenciál n -tého řádu funkce $f(x)$ v bodě a .
3. Derivace a diferenciál funkce na množině M .
4. Derivace a spojitost.
5. Funkce třídy $C_n(M)$.
6. Leibnizovo pravidlo pro n -tou derivaci součinu.
7. Příklad $f^{(77)}(x)$ pro funkci $f(x) = x \sin x$.
8. Druhé derivace funkce na intervalu a konvexita.
9. Taylorův polynom.
10. Zbytek v Taylorově polynomu.
11. Taylorova věta.
12. Derivace vyšších řádů ve stacionárních bodech a lokální extrémy.
13. Příklad: Taylorův polynom pro funkci $f(x) = e^x$ se středem v bodě $a = 0$.
14. Taylorovy a Maclaurinovy řady.
15. Taylorovy ředy pro funkce e^x , $\cos x$ a $\sin x$ se středem v bodě $a = 0$.
16. Eulerův vztah $e^x = \cos x + i \sin x$ pro $x \in \mathbb{R}$.
17. Příklad: Taylorova řada pro funkci $f(x) = \ln(1+x)$ se středem v bodě $a = 0$.

Budeme pokračovat v nahrazování funkce $f(x)$ v okolí bodu a polynomy, tj. hledat vhodné konstanty c_n tak, aby bylo pro malá $|x - a|$

$$f(x) \approx c_0 + c_1(x - a) + c_2(x - a)^2 + c_3(x - a)^3 + \dots + c_n(x - a)^n + \dots$$

V minulé přednášce jsme zjistili, že $c_0 = f(a)$ a

$$c_1 = \lim_{x \rightarrow a} \frac{f(x) - f(a)}{x - a} = f'(a),$$

tj. že hledaná aproximace je

$$f(x) = f(a) + f'(a)(x - a) + c_2(x - a)^2 + c_3(x - a)^3 + \dots + c_n(x - a)^n + \dots$$

Abychom našli koeficient c_2 , zderivujeme tento vztah a získáme

$$f'(x) = f'(a) + 2c_2(x - a) + 3c_3(x - a)^2 + \dots + nc_n(x - a)^{n-1} + \dots$$

Koeficient c_2 lze pak najít ze vztahu

$$2c_2 = \lim_{x \rightarrow a} \frac{f'(x) - f'(a)}{x - a} = \frac{df'}{dx}(a),$$

tj. pomocí derivaci derivace funkce $f(x)$ v bodě a . Je přirozené nazvat tento výraz druhá derivace funkce $f(x)$ v bodě a .

Obecně definujeme n -tou derivaci jako derivaci $(n - 1)$ -ní derivace.

Definice. Nechť existuje $(n - 1)$ -ní derivace $f^{(n-1)}(x)$ v okolí bodu a (definujeme $f^{(0)}(x) = f(x)$). Pokud existuje konečná limita

$$f^{(n)}(a) = \lim_{x \rightarrow a} \frac{f^{(n-1)}(x) - f^{(n-1)}(a)}{x - a}, \quad (1)$$

nazýváme ji n -tou derivací funkce $f(x)$ v bodě a .

S n -tou derivací funkce $f(x)$ v bodě a souvisí n -tý diferenciál funkce $f(x)$ v bodě a . Je to vlastně funkce proměnné $h = dx$ stupně n .

Definice. Nechť má funkce $f(x)$ v bodě a n -tou derivaci $f^{(n)}(a)$. Pak funkci proměnné h (nebo dx)

$$d^n f(a; h) = f^{(n)}(a) h^n \quad (\text{nebo } d^n f = f^{(n)}(a) dx^n), \quad (2)$$

nazýváme n -tý diferenciál funkce $f(x)$ v bodě a .

Ze vztahem (2) souvisí značení pro n -tou derivaci

$$f^{(n)}(a) = \frac{d^n f}{dx^n}(a).$$

Poznámka: Pro funkci jedné reálné proměnné jsou pojmy n -tý diferenciál a n -tá derivace v podstatě totožné. A protože diferenciály počítáme pomocí derivací, mohlo by se zdát, že derivace je důležitější pojem než diferenciál. Ale pro funkce více proměnných už tak jednoduchá souvislost mezi diferenciály a derivacemi není. Základem je nahrazení funkce polynomy a to se dělá pomocí diferenciálů. Proto je pojem diferenciálu funkce v matematice důležitější než pojem derivace, které slouží pouze k výpočtu diferenciálů (pokud existují).

Definice. Jestliže existuje n -tá derivace funkce $f(x)$ v každém bodě $x \in M$, nazýváme funkci $f^{(n)}(x)$ n -tou derivací funkce $f(x)$ na množině M .

Z předchozí přednášky víme, že pokud má funkce $f(x)$ na množině M derivaci, je na množině M spojitá. Z toho plyne následující věta:

Věta. Má-li funkce $f(x)$ na množině M n -tou derivaci, jsou na M spojitě všechny derivace $f^{(k)}(x)$, kde $k = 0, 1, \dots, n - 1$.

Definice. Řekneme, že funkce $f(x)$ je třídy $C_n(M)$, jestliže má na M spojitou n -tou derivaci.

Má-li derivace $f(x)$ na množině M spojitě všechny derivace $f^{(n)}(x)$, kde $n \in \mathbb{N}$, říkáme, že funkce $f(x)$ je třídy $C_\infty(M)$ (čte se třídy C nekonečno na množině M).

Z předchozí věty plyne následující řetězec inkluzí

$$C_0(M) \supset C_1(M) \supset C_2(M) \supset \dots \supset C_n(M) \supset \dots \supset C_\infty(M).$$

Při některých výpočtech je užitečný vztah pro n -tou derivaci součinu dvou funkcí.

Věta (*Leibnizovo pravidlo*). Jestliže mají funkce $f(x)$ a $g(x)$ n -tou derivaci, platí

$$\left(f(x)g(x)\right)^{(n)} = \sum_{k=0}^n \binom{n}{k} f^{(k)}(x) g^{(n-k)}(x). \quad (3)$$

Poznamenejme, že vztah (3) je podobný tzv. binomické větě

$$(a+b)^n = \sum_{k=0}^n \binom{n}{k} a^k b^{n-k},$$

kde $\binom{n}{k} = \frac{n!}{k!(n-k)!}$ je tzv. binomický koeficient.

DŮKAZ: Tvzení dokážeme indukcí. Pro $n=1$ je (3) vztah pro derivaci součinu $(fg)' = f'g + fg'$.

Nechť (3) platí pro n . Derivací tohoto vztahu dostaneme

$$\begin{aligned} (fg)^{(n+1)} &= \left((fg)^{(n)}\right)' = \sum_{k=0}^n \binom{n}{k} f^{(k+1)} g^{(n-k)} + \sum_{k=0}^n \binom{n}{k} f^{(k)} g^{(n-k+1)} = \\ &= \binom{n}{n} f^{(n+1)} g + \sum_{k=0}^{n-1} \binom{n}{k} f^{(k+1)} g^{(n-k)} + \binom{n}{0} f g^{(n+1)} + \sum_{k=1}^n \binom{n}{k} f^{(k)} g^{(n-k+1)} \\ &= f^{(n+1)} g + f g^{(n+1)} + \sum_{k=1}^n \binom{n}{k-1} f^{(k)} g^{(n-k+1)} + \sum_{k=1}^n \binom{n}{k} f^{(k)} g^{(n-k+1)} = \\ &= f^{(n+1)} g + f g^{(n+1)} + \sum_{k=1}^n \left(\binom{n}{k-1} + \binom{n}{k} \right) f^{(k)} g^{(n-k+1)}. \end{aligned}$$

A protože

$$\begin{aligned} \binom{n}{k-1} + \binom{n}{k} &= \frac{n!}{(k-1)!(n-k+1)!} + \frac{n!}{k!(n-k)!} = \frac{n!(k+n-k+1)}{k!(n-k+1)!} = \\ &= \frac{(n+1)!}{k!(n-k+1)!} = \binom{n+1}{k}, \end{aligned}$$

je

$$(fg)^{(n+1)} = f^{(n+1)}g + fg^{(n+1)} + \sum_{k=1}^n \binom{n+1}{k} f^{(k)} g^{(n-k+1)} = \sum_{k=0}^{n+1} \binom{n+1}{k} f^{(k)} g^{(n-k+1)}.$$

Příklad: Nechť je $f(x) = x \sin x$. Najděte $f^{(77)}(x)$.

ŘEŠENÍ: Protože $x' = 1$ a $x^{(k)} = 0$ pro $k \geq 2$, je podle Leibnizova vzorce (3)

$$(x \sin x)^{(77)} = \sum_{k=0}^{77} \binom{77}{k} x^{(k)} (\sin x)^{(77-k)} = x(\sin x)^{(77)} + 77(\sin x)^{(76)}.$$

A protože $(\sin x)^{(76)} = \sin x$ a $(\sin x)^{(77)} = (\sin x)' = \cos x$ je

$$(x \sin x)^{(77)} = x \cos x + 77 \sin x.$$

Podobně jako první derivace rozhodovaly o tom, zda funkce na intervalu roste nebo klesá, rozhodují druhé derivace o tom, zda na intervalu roste nebo klesá první derivace, tj. směrnice tečny. To byla právě vlastnost konvexních a konkávních funkcí. Proto by nemělo být příliš překvapující, že platí následující věta.

Věta. Nechť má funkce na intervalu $\mathcal{I}$ druhou derivaci.

1. Je-li $f''(x) > 0$ pro každé $x \in \mathcal{I}$, je funkce $f(x)$ na intervalu $\mathcal{I}$ konvexní.
2. Je-li $f''(x) < 0$ pro každé $x \in \mathcal{I}$, je funkce $f(x)$ na intervalu $\mathcal{I}$ konkávní.

DŮKAZ: Nechť jsou $x_1, x_2, x_3 \in \mathcal{I}$ a platí $x_1 < x_2 < x_3$. Z Lagrangeovy věty plyne, že existují $c_1 \in (x_1, x_2)$ a $c_2 \in (x_2, x_3)$ taková, že

$$\frac{f(x_2) - f(x_1)}{x_2 - x_1} = f'(c_1) \quad \text{a} \quad \frac{f(x_3) - f(x_2)}{x_3 - x_2} = f'(c_2).$$

Předpokládejme, že je na intervalu $\mathcal{I}$ druhá derivace $f''(x) > 0$. Pak je první derivace $f'(x)$ na intervalu $\mathcal{I}$ rostoucí funkce a protože $c_1 < c_2$ je $f'(c_1) < f'(c_2)$, tj.

$$\frac{f(x_2) - f(x_1)}{x_2 - x_1} < \frac{f(x_3) - f(x_2)}{x_3 - x_2}.$$

To ale znamená, že je funkce $f(x)$ na intervalu $\mathcal{I}$ konvexní.

Důkaz pro $f''(x) < 0$ je obdobný.

Má-li funkce $f(x)$ na intervalu $\mathcal{I}$ druhou derivaci, mohou být *inflexní body* pouze body, ve kterých je $f''(x) = 0$. O tom, zda je bod a , ve kterém je $f''(a) = 0$, inflexní bod, rozhodneme buď pomocí chování funkce $f(x)$ v okolí bodu a nebo pomocí vyšších derivací jako v případě stacionárních bodů (viz dále). Například, je-li v bodě $f''(a) = 0$ a $f'''(a) \neq 0$, má funkce $f(x)$ v bodě a inflexní bod.

Taylorův polynom a Taylorova řada

Budeme řešit následující úlohu: Je dána funkce $f(x)$, která má n -tou derivaci a bod a . Najděte polynom stupně n

$$P_n(x) = c_0 + c_1(x - a) + c_2(x - a)^2 + \dots + c_n(x - a)^n = \sum_{k=0}^n c_k(x - a)^k, \quad (4)$$

který má v bodě a stejných prvních n derivací jako funkce $f(x)$, tj. pro každé $k = 0, 1, \dots, n$ platí $P^{(k)}(a) = f^{(k)}(a)$.

Když do (4) dosadíme $x = a$, dostaneme z podmínky $P(a) = f(a)$ vztah $c_0 = f(a)$.

Když derivujeme $P(x)$ dostaneme

$$P'(x) = c_1 + 2c_2(x - a) + 3c_3(x - a)^2 + \dots + nc_n(x - a)^{n-1} = \sum_{k=1}^n kc_k(x - a)^{k-1}$$

a podmínka $P'(a) = f'(a)$ dává $c_1 = f'(a)$.

Druhá derivace polynomu $P(x)$ je

$$P''(x) = 2c_2 + 6c_3(x-a) + \dots + n(n-1)c_n(x-a)^{n-2} = \sum_{k=2}^n k(k-1)(x-a)^{k-2}$$

a z podmínky $P''(a) = f''(a)$ plyne $2c_2 = f''(a)$, tj. $c_2 = \frac{1}{2}f''(a)$.

Pro r -tou derivaci polynomu $P(x)$ získáme

$$P^{(r)}(x) = \sum_{k=r}^n k(k-1)\dots(k-r+1)c_k(x-a)^{k-r} = \sum_{k=r}^n \frac{k!}{(k-r)!} c_k(x-a)^{k-r}.$$

Jestliže do tohoto vztahu dosadíme $x = a$, jsou nulové všechny členy součtu s výjimkou členu, kde $k = r$. Z podmínky $P^{(r)}(a) = f^{(r)}(a)$ dostaneme

$$r!c_r = f^{(r)}(a) \implies c_r = \frac{f^{(r)}(a)}{r!}.$$

Definice. Nechť má funkce $f(x)$ v bodě a n -tou derivaci. Pak polynom n -tého stupně

$$T_n(x; a) = f(a) + \frac{f'(a)}{1!}(x-a) + \frac{f''(a)}{2!}(x-a)^2 + \dots + \frac{f^{(n)}(a)}{n!}(x-a)^n = \sum_{k=0}^n \frac{f^{(k)}(a)}{k!}(x-a)^k \quad (5)$$

nazýváme *Taylorův polynom* stupně n funkce $f(x)$ se středem v bodě a .

Poznámka: Pomocí diferenciálů (2) lze zapsat Taylorův polynom ve tvaru

$$T_n(a+h; a) = \sum_{k=0}^n \frac{1}{k!} d^k f(a; h) \quad \text{nebo} \quad T_n(x; a) = \sum_{k=0}^n \frac{1}{k!} d^k f(a; x-a),$$

který platí i pro funkce více proměnných.

Taylorovým polynomem aproximujeme funkci $f(x)$ v okolí bodu $x = a$. Pokud nahradíme funkci $f(x)$ Taylorovým polynomem (5) uděláme chybu

$$R_n(x; a) = f(x) - T_n(x; a). \quad (6)$$

Výraz (6) se nazývá *zbytek v Taylorově polynomu* stupně n funkce $f(x)$ se středem v bodě a . Je důležité aspoň odhadnout velikost tohoto zbytku, tj. chybu, které se dopustíme, když nahradíme funkci $f(x)$ Taylorovým polynomem.

Věta. Nechť má funkce $f(x)$ na intervalu $\langle a, b \rangle$ spojitě derivace až do řádu n včetně. Nechť je $x \in (a, b)$ a

$$f(x) = f(a) + \frac{f'(a)}{1!}(x-a) + \frac{f''(a)}{2!}(x-a)^2 + \dots + \frac{f^{(n)}(a)}{n!}(x-a)^n + R_n(x; a).$$

Pak pro zbytek $R_n(x; a)$ platí

$$\lim_{x \rightarrow a^+} \frac{R_n(x; a)}{(x-a)^n} = 0.$$

Podobně lze tvrzení modifikovat pro interval $\langle b, a \rangle$.

DŮKAZ: Máme najít limitu

$$\lim_{x \rightarrow a+} \frac{f(x) - T_n(x, a)}{(x - a)^n}.$$

To je limita typu $\frac{0}{0}$. Předpoklady věty zaručují, že na tento výraz lze n -krát použít l'Hospitalovo pravidlo. Tak dostaneme

$$\begin{aligned} \lim_{x \rightarrow a+} \frac{f(x) - T_n(x, a)}{(x - a)^n} &= \lim_{x \rightarrow a+} \frac{f'(x) - T'_n(x, a)}{n(x - a)^{n-1}} = \dots = \lim_{x \rightarrow a+} \frac{f^{(n)}(x) - T_n^{(n)}(x, a)}{n!} = \\ &= \lim_{x \rightarrow a+} \frac{f^{(n)}(x) - f^{(n)}(a)}{n!} = 0, \end{aligned}$$

protože jsme předpokládali, že funkce $f(x)$ má v bodě a spojitou n -tu derivaci, tj. že platí $\lim_{x \rightarrow a} f^{(n)}(x) = f^{(n)}(a)$.

Jak jsme se již zmínili, nahrazujeme Taylorovým polynomem funkci $f(x)$ v jistém okolí bodu a . Zajímavý je případ, kdy je $f^{(k)}(a) = 0$ pro $k = 1, 2, \dots, n-1$ a $f^{(n)}(a) \neq 0$. Pak je Taylorův polynom stupně n roven

$$T_n(x; a) = f(a) + \frac{f^{(n)}(a)}{n!} (x - a)^n$$

a pro funkci $f(x)$ platí

$$f(x) = f(a) + \frac{f^{(n)}(a)}{n!} (x - a)^n + R_n(x; a). \quad (7)$$

Speciálně, je-li a stacionární bod funkce $f(x)$, tj. $f'(a) = 0$, je

$$f(x) = f(a) + \frac{f''(a)}{2} (x - a)^2 + R_2(x; a).$$

Má-li funkce $f(x)$ v jistém okolí bodu a spojitě druhé derivace, je

$$\lim_{x \rightarrow a} \frac{R_2(x, a)}{(x - a)^2} = 0.$$

Proto například k $\varepsilon = \frac{1}{4}|f''(a)| > 0$ existuje $\delta > 0$ takové, že pro každé x , $0 < |x - a| < \delta$, má výraz $\frac{1}{2}f''(a)(x - a)^2 + R_2(x; a)$ stejné znaménko jako $f''(a)$. Je-li $f''(a) > 0$ je pro taková x

$$f(x) - f(a) = \frac{f''(a)}{2} (x - a)^2 + R_2(x; a) > 0$$

a funkce $f(x)$ má v bodě a lokální minimum. Naopak je-li $f''(a) < 0$, je $f(x) - f(a) < 0$, tedy funkce $f(x)$ má v bodě a lokální maximum.

Dokázali jsme tedy následující větu:

Věta. Nechť má funkce $f(x)$ v jistém okolí bodu a druhou derivaci, která je spojitá v bodě a a $f'(a) = 0$. Pak platí:

1. Je-li $f''(a) > 0$ má funkce $f(x)$ v bodě a lokální minimum.
2. Je-li $f''(a) < 0$ má funkce $f(x)$ v bodě a lokální maximum.

Jestliže je ve stacionárním bodě $f''(a) = 0$, můžeme o tom, zda má funkce $f(x)$ v bodě a lokální extrém rozhodnout pomocí první nenulové derivace funkce $f(x)$ v bodě a .

Je-li tato derivace lichého řádu, tj. je-li $f^{(k)}(a) = 0$ pro $k = 1, \dots, 2n$ a $f^{(2n+1)}(a) \neq 0$, nemá funkce $f(x)$ v bodě a lokální extrém, protože první nenulový člen má vlevo a vpravo od bodu a různá znaménka.

Je-li tato derivace sudého řádu, tj. je-li $f^{(k)}(a) = 0$ pro $k = 1, \dots, 2n - 1$ a $f^{(2n)}(a) \neq 0$, má funkce $f(x)$ v bodě a lokální extrém; je-li $f^{(2n)}(a) > 0$ je v bodě a lokální minimum a je-li $f^{(2n)}(a) < 0$ je v bodě a lokální maximum.

Když budeme předpokládat, že funkce $f(x)$ má navíc na intervalu $\langle a, b \rangle$ derivaci řádu $(n + 1)$, existuje pro zbytek $R_n(x; a)$ několik vyjádření. Uvedeme pouze tzv. *Lagrangeův tvar* zbytku, který má skoro stejný tvar jako $(n + 1)$ -ní člen Taylorova polynomu.

Věta. Jestliže na intervalu $\langle a, b \rangle$ existuje $f^{(n+1)}(x)$, pak pro každé $x \in (a, b)$ existuje $c \in (a, x)$ takové, že

$$R_n(x; a) = \frac{f^{(n+1)}(c)}{(n+1)!} (x-a)^{n+1}. \quad (8)$$

Příklad: Najděte Taylorův polynom stupně n pro funkci $f(x) = e^x$ se středem v bodě $a = 0$ a odhadněte zbytek.

ŘEŠENÍ: Protože pro každé n je $f^{(n)}(x) = e^x$, je $f^{(n)}(0) = 1$ a Taylorův polynom stupně n je podle (5)

$$T_n(x; 0) = 1 + \frac{x}{1!} + \frac{x^2}{2!} + \dots + \frac{x^n}{n!} = \sum_{k=0}^n \frac{x^k}{k!}.$$

Pro zbytek $R_n(x; 0)$ dostaneme z (8)

$$R_n(x; 0) = \frac{e^c}{(n+1)!} x^{n+1},$$

kde pro $x > 0$ je $c \in (0, x)$ a pro $x < 0$ je $c \in (x, 0)$.

Nechť je nyní $x > 0$ pevné. Protože pro $c \in (0, x)$ je $e^c < e^x$, dostaneme

$$\left| R_n(x; 0) \right| = \left| \frac{e^c}{(n+1)!} x^{n+1} \right| < \frac{e^x}{(n+1)!} x^{n+1}.$$

Z toho plyne, že každé $x > 0$ je $\lim_{n \rightarrow \infty} R_n(x; 0) = 0$ a

$$e^x = \lim_{n \rightarrow \infty} \left(T_n(x; 0) + R_n(x; 0) \right) = \lim_{n \rightarrow \infty} \sum_{k=0}^n \frac{x^k}{k!} + \lim_{n \rightarrow \infty} R_n(x; 0) = \sum_{k=0}^{\infty} \frac{x^k}{k!}.$$

Podobně pro $x < 0$ je $c \in (x, 0)$ a dostaneme $e^c < 1$. Proto i pro $x < 0$ je $\lim_{n \rightarrow \infty} R_n(x; 0) = 0$.

To ukazuje, že pro každé $x \in \mathbb{R}$ platí

$$e^x = \lim_{N \rightarrow \infty} \sum_{n=0}^N \frac{x^n}{n!} = \sum_{n=0}^{\infty} \frac{x^n}{n!}. \quad (9)$$

Tento vztah lze použít pro definici e^x i pokud je x komplexní číslo. Speciálně pro ix , kde $x \in \mathbb{R}$, dostaneme

$$e^{ix} = \sum_{n=0}^{\infty} \frac{i^n}{n!} x^n = \sum_{n=0}^{\infty} \frac{(-1)^n}{(2n)!} x^{2n} + i \sum_{n=0}^{\infty} \frac{(-1)^n}{(2n+1)!} x^{2n+1}.$$

Podobným způsobem lze ukázat, že pro každé $x \in \mathbb{R}$ je

$$\cos x = \sum_{n=0}^{\infty} \frac{(-1)^n}{(2n)!} x^{2n}, \quad \sin x = \sum_{n=0}^{\infty} \frac{(-1)^n}{(2n+1)!} x^{2n+1}.$$

Když srovnáme poslední tři vztahy, dostaneme tzv. *Eulerův vzorec*

$$e^{ix} = \cos x + i \sin x, \quad x \in \mathbb{R}.$$

Z něj například plynou vztahy

$$\cos x = \frac{e^{ix} + e^{-ix}}{2}, \quad \sin x = \frac{e^{ix} - e^{-ix}}{2i}.$$

Příklad: Najděte Taylorův polynom stupně n pro funkci $f(x) = \ln(1+x)$ se středem v bodě $a = 0$ a odhadněte zbytek.

Řešení: Funkce $f(x)$ definována pro $x > -1$. Proto budeme předpokládat, že $x > -1$. Indukcí se snadno ukáže, že pro každé $n \geq 1$ je

$$f^{(n)}(x) = \frac{(-1)^{n-1} (n-1)!}{(1+x)^n}.$$

Pro koeficienty v Taylorově polynomu pak dostaneme

$$c_0 = \ln 1 = 0, \quad c_n = \frac{f^{(n)}(0)}{n!} = \frac{(-1)^{n-1}}{n}, \quad n \geq 1.$$

Tedy Taylorův polynom stupně n pro funkci $f(x) = \ln(1+x)$ se středem v bodě $a = 0$ je

$$T_n(x; 0) = \sum_{k=1}^n \frac{(-1)^{k-1}}{k} x^k.$$

Z (8) dostaneme pro zbytek

$$R_n(x; 0) = \frac{(-1)^n}{n+1} \frac{x^{n+1}}{(1+c)^{n+1}}, \quad \text{kde} \quad \begin{cases} 0 < c < x & \text{pro } 0 < x, \\ x < c < 0 & \text{pro } -1 < x < 0. \end{cases}$$

Pro $x > 0$ platí nerovnost

$$|R_n(x; 0)| \leq \frac{x^{n+1}}{n+1},$$

ze které pro $x \leq 1$ plyne $\lim_{n \rightarrow \infty} |R_n(x; 0)| = 0$.

Pro $-1 < x < 0$ dostaneme nerovnost

$$|R_n(x; 0)| \leq \frac{|x|^{n+1}}{(n+1)(1-|x|)^{n+1}}.$$

ze níž pro $|x| \leq \frac{1}{2}$ snadno ukážeme, že opět je $\lim_{n \rightarrow \infty} |R_n(x; 0)| = 0$.

Protože pro $x \in \langle -\frac{1}{2}, 1 \rangle$ je $\lim_{n \rightarrow \infty} R_n(x; 0) = 0$, dostaneme pro tuto x stejně jako předchozím příkladem vztah

$$\ln(1+x) = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{(-1)^{n-1}}{n} x^n. \quad (10)$$

Speciálně, pro $x = 1$ dostaneme

$$\ln 2 = \sum_{n=1}^{\infty} \frac{(-1)^{n-1}}{n} = 1 - \frac{1}{2} + \frac{1}{3} - \frac{1}{4} + \dots$$

Poznámka. Lze ukázat, že vztah (10) platí pro všechna $x \in (-1, 1)$.

Existují nenulové funkce, které mají derivace všech řádů a pro které je $f^{(n)}(a) = 0$ pro každé $n \in \mathbb{N}$. Příkladem takové funkce je $f(x) = e^{-1/x^2}$ pro $x \neq 0$ a $f(0) = 0$. Tato funkce má všechny derivace v bodě $x = 0$ rovny nule, a tedy její Taylorův polynom libovolného stupně je roven nule. Pro takové funkce je $\lim_{n \rightarrow \infty} R_n(x; a) \neq 0$ pro každé $x \neq a$. Zajímavější jsou funkce, pro které existuje okolí bodu a takové, že pro každé x z tohoto okolí je $\lim_{n \rightarrow \infty} R_n(x; a) = 0$. Tyto funkce lze v okolí bodu a vyjádřit pomocí nekonečné řady, tzv. *Taylorovy řady*, jako

$$f(x) = \sum_{n=0}^{\infty} c_n (x-a)^n, \quad \text{kde } c_n = \frac{f^{(n)}(a)}{n!}.$$

Takové funkce se nazývají analytické v bodě a .